

ДЕВЕТАНАЕСТА
БИРУЧАНСКА
НОУ БРИГАДА

СОЦИЈАЛИСТИЧКИ САВЕЗ
РАДНОГ НАРОДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
Међуопштинска конференција, Зворник

ШО"

ИЗДАЈЕ ВОЈНОИЗДАВАЧКИ И НОВИИСКИ ЦЕНТАР

Начелник

мр *Стеван* СТАНОЈЕВИЕ, пуковник

Помоћник начелника за издавачку делатност

др *Никола* ПОПОВИЕ, пуковник

Библиотека

РАТНА ПРОШЛОСТ НАРОДА И НАРОДНОСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Књига ТРИСТА ПЕДЕСЕТ ДЕВЕТА

Монографије

ЈЕДИНИЦА НОВ И ПО ЈУГОСЛАВИЈЕ

Књига СТО ЧЕТРДЕСЕТ ОСМА

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

Светозар ОРО, генерал-потпуковник, председник; др *Слободан* БРАН-КОВИЕ, потпуковник; *Ахмет* БОНЛАГИЕ, пуковник; др *Владо* ИВАНОВСКИ; *Александар* ЈАНИЕ, генерал-пуковник; др *Петар* КАЧА-ВЕНДА; *Рахмија* КАДЕНИЕ, генерал-пуковник; *Здравко* КЛАЊШ-ЧЕК, пуковник *Методије* КОТЕВСКИ, генерал-потпуковник; *Иван* МАТОВИЕ, пуковник; *Вељко* МИЛАДИНОВИЕ, генерал-потпуков-ник; *Антун* МИЛЕТИЕ, пуковник; *Предраг* ПАВЛОВИЕ, пуковник; *Радомир* ПЕТКОВИЕ, пуковник: мр *Стеван* СТАНОЈЕВИЕ, пуковник; *Жика* СТОЈШИЕ, генерал-потпуковник; *Али* ШУКРИЈА; *Фабијан* ТРГО, генерал-потпуковник; *Петар* ВИШЊИЕ, пуковник; мр *Август* ВРТАР, генерал-пуковник; др *Славко* ВУКЧЕВИЕ, потпуковник; *Ра-домир* БОНДОВИЕ, пуковник.

Главни и одговорни уредник

Радомир БОНДОВИЕ, пуковник

Уредник

Иван ПАНТЕЛИЕ, потпуковник

Рецензенти

Ахмет Бонлагић

Есад Тихић

Стручни редактор

Др *Здравко* Антонић

Језички редактор

Мр *Селена* Сеферовић

ДЕВЕТНАЕСТА БИРЧАНСКА НОУ БРИГАДА

Београд, 1989.

ОДБОР ЗА ИЗРАДУ И ИЗДАВАЊЕ КЊИГЕ

Председник: *Никола Андрић*

Едхем Ахмић, Маида Алихоџић, Слободан Бобар, Танасије, Божић, Марија Чубрило, Андрија Дервенић, Славко Драгутиновић, Сулејман Гутић, Мирсад Хасановић, Миле Илић, Раде Јакшић, Љубо Јурошевић, Ворђије Калдесић, Ахмет Казих, Љубомир Марковић, Слободан Марковић, Бошко Мићановић, Милорад Михаиловић, Љубинко Мићић, Рајко Мићић, Божо Милић, Мирко Остојић, Мирон Остојић, Јованка Плазачић, Петко Плазачић, Љубиша Поповић, Светозар Поповић, Спасан Ристић, Борћо Симић, Нећо Стевановић, Дмко Стјепановић, Дервиш Сушић, Фадил Шахбеговић, Асим Тихић, Абдулах Тићић, Хазим Трумић, Радивоје Видаковић, Бранко Вуковић и Слободан Вуковић.

СЕКРЕТАРИЈАТ ОДБОРА

Руководилац: *Божо Милић*

Маида Алихоџић, Заим Алиустић, Борће Калдесић, Бошко Мићановић, Милорад Михаиловић, Петко Плазачић, Љубиша Поповић и Радивоје Видаковић.

РЕДАКЦИЈА

др Здравко, Антонић *Маида Алихоџић, Слободан Бобар, Марија Чубрило, Станоје Николић, Станимир Рељић, Спасан Ристић, Фадил Шахбеговић и Иснам Таљић.*

Главни и одговорни уредник
Др *Здравко Антонић*

УДК 355.486(497.1) 19. бирчанска НОУ бригада

ДЕВЕТНАЕСТА бирчанска НОУ бригада / главни и одговорни уредник Здравко Антонић. - Београд : Војноиздавачки и новински центар ; Зворник : ССРНБХ, Међуопштинска конференција, 1989 (Београд : Војна штампарија). - 574 стр. : илустр. : 24 цм. - (Библиотека Ратна прошлост народа и народности Југославије. ; књ. 359. Монографије Јединица НОВ и ПО Југославије ; књ. 148)

Податак о одговорности преузет са прелиминарија.

Тираж 3.000 примерака.

а) Бригаде у НОР-у - Деветнаеста бирчанска

Монографија 19. бирчанска НОУ бригада је својеврстан ратни дневник. У њој је реконструисан ратни пут ове наше јединице. Забележене су борбе, маршеви као и живот и рад бригаде у току рата. Њен радијус кретања је обухватао читаву источну Босну, уздуж и попречно, од Јахорине до Саве.

Ријеч редакције

Аа би се трајније обиљежио и сачувао од заборавља борбени пут, живот, политинко и културно-просвјетно дјеловање 19. бирчанске НОУ бригаде, на иницијативу организације Савеза бораца НОР-а, друштвено-политичких организација и скупштина општина у Власеници, Шековићима, Калесици и Зворнику и секција бораца 19. бирчанске бригаде у Сарајеву, Београду, Тузли и Зворнику, формирану су Одбор, Секретаријат и Редакција за прикупљање грађе, писање и издавање књиге о 19. бирчанској бригади. Послије конституисања Одбор је израдио нацрт Пројекта за књигу који је усвојен на сјединици Одбора у Власеници 17. маја 1986. године.

Пројектом је предвиђено да књига има предговор, текст о борбеном путу бригаде, сјећања бораца на формирање бригаде, поједине борбе, акције, ликове погинулих бораца и остало из богатог живота бригаде, затим, изабрана документа и фотосе и, на крају, списак њених бораца.

Израда предговора повјерена је другу Мирку Остојићу; борбеног пута-борцу, пуковнику у пензији, другу Танасију Божићу; сјећања су дали сами борци бригаде из појединих секција, документа је припремио др Здравко Антонић, а у прикупљању фотоса и изради списка бораца бригаде учествовали су општински одбори СУБНОР-а, секције бораца, Стручна служба едиције Тузла у радничком покрету и револуцији, а посебно њени чланови-професори Станоје Николић и Марија Чубрило.

Све тематске цјелине из којих се књига састоји, разматране су на редакцији више пута. Борбени пут бригаде рађен је у три верзије.

Мислимо да је књига о 19. бирачкој бригади конципирана и реализована тако да се, може стећи приближно реална слика о нашој јединици Народноослободилачке војске Југославије. Разумљиво, није се могло исказати све оно што је уистину престављало живот и борбени пут јединице. Особито је било тешко извршити пуну реконструкцију борбеног пута бригаде, утврдити тачан број погинулих као и укупан број бораца који су се борили у овој јединици.

Ипак, очекујемо да ће књига добро доћи ширем кругу читалаца, посебно омладини и преживјелим борцима бригаде и њиховим фамилијама.

Изражавамо нашу захвалност свим установама и појединцима који су помогли да се дође до што потпунијих података за ову књигу, као и онима који су допринијели да се напише, пригреми за штампу и објави.

У Власеници, новембра 1988.

Предговор

Никада није касно. То би био одговор на питање зашто књига о Деветнаестој бирчанској бригади није раније написана. У неку руку, можда је њена предност баш у томе што је писана са временске дистанце. Учесници нису изгубили сјећања, која су данас мирнија и садрже зрелије посматрање ратних појава. Добро је да се нашло довољно »штапске грађе« на основу које пуковник Танасије Божић реконструира ратни пут Деветнаесте бирчанске. То, поред осталог, говори да је бригада дјеловала у развијеним условима рата кад су штабови били стручне организације, кад су се наређења писала, кад се редовно и писмено извјештавало више команде и кад су у предаху борбе вршене темељите анализе добијених или изгубљених битака.

Није мало написано књига о народноослободилачкој борби, истина различите вриједности. Импозантна библиографија народноослободилачког рата сама по себи много говори. Може наићи вријеме у којем ће друштво имати брига и преокупација да тематика народноослободилачке борбе неће бити актуелна нити атрактивна. Већ има знакова да криза и пад стандарда, извјесна друштвена деморализација и слично утичу на мањи број посјетилаца споменицима НОБ-а који су иначе годинама, нарочито што се тиче школа и организованих екскурзија, били у центру програма свих путовања у земљи. Али, то је привремено стање. Људи ће се и у слиједећим генерацијама сигурно враћати извору нашег партизанског морала, ту ће потражити подстицаје за нове напоре и нове преображаје. Јер, народноослободилачка борба као укупно дјело остаје најважнији догађај у нашој историји.

Могло би се у вези са Деветнаестом бирчанском поставити и овакво питање: Како то да Бирач као један од најчувенијих устаничких крајева формира своју бригаду тек пошто је прошла половина рата и пошто се ратна срећа почела окретати на нашу страну. Ратна улога Бирча не може се мјерити само по овој нашој јединици. То је, прије свега, релативно мало подручје и уски појас села уз средњи ток Дрињаче. До краја рата на том подручју је дејловао Бирчански партизански одред. Он се стално попуњавао и празнио. Најјачи и најспособнији одлазили су у разне наше јединице. А Одред би се попуњавао из »резерве« коју су чинили најмлађи.

Први прелазак бораца из Бирчанског одреда у бригаду догодио се јуна 1942. године кад су двије ударне чете ушле у састав 3. ба-

таљона Шесте источнобосанске бригаде. Затим је, по повратку с Мајевице децембра 1942. године, бригада формирала свој посебни Бирчански батаљон. Осим тога, један број бораца попунио је њене чете и многи од њих изгинули су у петој офанзиви, на Сутјесци. Из те офанзиве бригада се вратила готово десеткована. Чак је било предлога да се она расформира а преостали њени борци укључе у друге јединице. Срећом, то се није догодило. Јер, та славна застава морала је да се вије до краја рата. Свјежа принова за бригаду и овога пута дошла је и из Бирча.

Октобра 1943. године формирана је Деветнаеста бирчанска. Она је стално попуњавана новим борцима из бирчанских села. Пионирска дивизија организована септембра 1943. године, дала је до краја рата Деветнаестој бирчанској један број старијих пионира стасалих за пушку. Услови који су у љето 1944. године владали у Бирчу због ужасног терора Тринаесте СС дивизије, подстицали су све што може пушку носити да крене са најближом бригадом. А то је најчешће била Деветнаеста бирчанска.

До пуне представе о стварној улози Бирча може се доћи ако саберемо све елементе који су од њега чинили »велику лоцистичку базу« Народнослободилачке војске. Кроз Бирач су пролазиле све бригаде које су ратовале у источној Босни. Свака бригада одлазила је са осјећањем да напушта »своју слободну територију«, а враћала се у ова села као својој кући. Сви којима је требало предаха, сви којима је требало лијечења и опоравка, сви којима је требало школе, војно-политичке наобразбе, морали су боравити у Шековићима, у Бирчу. Ту су смјештене 1941. године прве залихе оружја из Ужица. Ту су формиране и прве залихе хране (прије свега соли и шећера) отете од непријатеља. Ту су се спустили први савезнички падобранци. Ту је формирана и Штампарија, пренесена из Тузле. Једино су ту између офанзива ђаци ишли у школу. У Бирчу је формиран први народнослободилачки одбор, као и Одбор Народног фронта источне Босне. Подземне болнице за смјештај рањеника изграђене су у Бирчу у другој половини 1943. године. Ту су пионири организовани у својој Пионирској дивизији обављали курирску службу и чинили друге услуге везујући »фронт и позадину«.

На основу непријатељевих архива може се још потпуније формирати представа о стратешкој вриједности простора источне Босне. Изгледа да је то окупатор знао добро процјенити. У вријеме Ужичке републике овај крај је био и за Њемце »драгоцјена партизанска позадина«, али истовремено и предња линија фронта. У јесен 1941. године источна Босна издржала је велики »официрски притисак«. Из Дражених а и Недићевих штабова стизале су групе официра које су одмах распоређиване у разне одреде по источној Босни. Њемачка обавјештајна служба је преко ових официра, а и другим путем, ширила своју мрежу чији су конци вучени из околних центара. У прољеће 1942. године та мрежа је већ била готова и могла је кренути на извођење пучева у партизанским одредима. Једно вријеме 1942. године Четничка врховна команда сматрала је да су партизани дефинитивно очишћени из источне Босне, па је наредила офанзиву на Бирач у циљу да ликвидира и ту једину партизанску

територију. И ту ће се њена кола сломити. Захваљујући отпору народа и дејствима малог Бирчанског одреда за вријеме те краткотрајне четничке окупације, Бирач остаје немирно подручје, несигурно и опасно по четнички штаб. Повратком Шесте бригаде, децембра 1942. године, а са њом још и Мајевичке и Војвођана, ситуација се потпуно промијенила. У Бирчу настаје нови полет. По офанзивама које су предузимали у току 1943. године, по сталној концентрацији њемачких и квислиншких снага, може се видјети колику је »стретешку важност« окупатор посвећивао овом подручју источне Босне.

То ће се још јаче осјетити 1944. године. Рат се ближио крају. Пораз Хитлерове Њемачке био је питање времена. У пролеће те године окупатор убацује у источну Босну своје специјално опремљене јединице - Принц Еуген и Тринаесту СС дивизију. Њихова дејства нису била као оне офанзиве из ранијег периода рата. Тада је непријатељ »премарширао« нашој територијом и убрзо је напуштао. Сад су и Нијемци и научили како да ратују са партизанима. Срећом, доста касно. Зборно мјесто тих њемачких јединица није била касарна у вароши, него шума. То више није стационирана војска која чека да крене на положај, него су то покретне и специјално опремљене јединице које из дана у дан у стопу с косе на косу из села у село прате партизанске снаге. Гдје омркну, ту не освану. Настојали су бити увијек у контакту са нашим зачељем, сустижали су неке колоне уништавајући комору, болницу и рањенике. Борбу за Србију и Београд Њемци су водили у источној Боси као природној позадини тога фронта. На тако великом терену - од Сарајева до Саве и ријеке Босне - наше смањене снаге тешко су излазиле на крај са добро опремљеним њемачким јединицама.

У овим борбама нарочито је гешко страдао Бирач. Са Милан планине, из колоне у маршу, немоћно смо гледали како горе наша села. Непријатељ је ситематски палио кућу по кућу, амбар по амбар и све жито у њима. Уз помоћ четничких група пронашли су и подземне базе, уништили болнице. Изгинули су рањеници. Све је од нејачи што су сустигли било такође побијено. Страдало је много дјеце - пионира. Остале су потресне приче о њиховој храбрости. Бирчом се ширио мирис паљевине живих људи које су есесовци и четници сустижали у стајама, млиновима и другим скровитим мјестима. Размишљајући данас о томе, питам се: Да ли је баш све морало тако бити. Да ли смо могли учинити више да заштитимо тај народ. Од тих тешких страдања у љето 1944. године Бирач се више никада није опоравио и повратио.

Могуће је данас размишљати и о феномену Тринаесте СС дивизије. Била је састављена претежно од муслиманских младића из наших босанских градова и села. Мобилизација је праћена великом пропагандом, а вршена је од средине 1943. године. Максимално је ангажован клер, а помоћ је стигла и од Хел Хусеинија муфтије Јерусалимског. Било је то вријеме кад се већ знало на коју се страну окренуо рат, кад је било јасно ко ће га изгубити, а ко ће га и како добити. Већ у то вријеме муслиманске масе су шире прилазиле НОП-у. Па ипак, окупатор успјева да добије милом или силом толико војника, да их опреми и обучи у својим школама и задоји страш-

ном антикомунистичком мржњом. Како разумјети толики фанатизам тих младића који су свјесно и упорно уништавали партизанска села. Колика је ту одговорност муслиманског Клера и других утицајних снага које су могле - да су хтјеле - спријечити такве токове. Било је на претек могућности за то, за неко »прелазно рјешење« које бар спријечава Њемцима да створе толику и такву дивизију која ће нанијети тешке ударце, прије свега устаничким крајевима.

Ова књига је великим дијелом својеврстан рагни дневник Деветнаесте бирчанске бригаде. У њој је реконструисан ратни пут ове наше јединице, из дана у дан. Забијежене су све борбе, маршеви, повлачења, прибирања снага за нове офанзивне акције. Њен радијус кретања је обухватио читаву источну Босну, уздуж и попријеко, од Јахорине до Саве. За име ове бригаде везано је све што се тада догађало у овим нашим крајевима. Она је на домаку Сарајева гдје разбија легионарске и друге снаге које су постављене као спољна одбрана града у коме сједе њемачки штабови, обезбеђује аеродром на Осмацима и омогућава првим групама рањених бораца да се пребаци у Италију на лијечење, улази у градове и излази из њих прогањајући непријатеља, води тешке борбе са четницима који су послје ослобођења Београда и Србије одредили своју маршруту кроз источну Босну. Бригада је у сталном контакту са народом који јој помаже у снабдијевању и пружа многе друге врсте помоћи. Та подршка народа је у неким крајевима доста дискретна и опрезна. Јер, људи су се чували репресалија. Знали су да бригада сјутра одлази и да ће непријатељ над њима вршити »крвну освету«. Али, гдје год је прошла, гдје год је боравила, оставила је за собом неизбрисив траг спасоносних парола братства, као и опојни мирис нових дана у слободи и равноправности.

Крајем 1944. године на источну Босну сручиле су се дуге колоне четника, Недићеваца, и других квислиншких групација које су под притиском наших снага морале напустити Србију. Било их је око десетак хиљада. Кад су кренули од Горажда речено им је да их на Гласиници чекају Енглези. А »дочекали« су их Деветнаеста бирчанска и Двадесета романијска бригада. За неке од људи из непријатељевог строја ово је била прва борба у рату. Тек тада су осјетили шта значи фијук метка изнад главе. Та колона обављала је своју функцију на стратешком плану повлачења Њемаца. Била је уцртана у планове пробијања њемачких колона, од Њемаца су добијали муницију и друго снабдијевање. Борили су се више него што смо то навикли од четника. Извјесно потцјењивање борбених могућности тих јединица убрзо се осветило. Оне назад нису имале куд, а некуд напријед морале су ићи.

И баш у Шековићима доживјела је ова четничка колона свој најтежи ударац. Кад су мислили да су најсигурнији, да имају чист терен све до Тузле, напала их је Деветнаеста бирчанска и Шеснаеста муслиманска, и то ноћу у тренутку кад су њихове ватре око Дрињаче освјетљавале логоре већ распојасаних јединица. Удар је био силовит, изненадан, на јуриш. Од тога пораза више се нису могли опоравити. Преостале непријатељеве снаге кретале су се збуњено и неорганизовано низ Спречу, с циљем да заузму Тузлу. Праћене стал-

ном ватром наших бригада, те јединице се расипајући крећу према Коњуху, гдје се дефинитивно разбијају у разне групе и одлазе у разним правцима.

За четницима наилазе њемачке дивизије из састава Групе армије »Е« које су се повлачиле из Грчке. У то вријеме преко Дрине се пребације 23, 25. и 45. српска дивизија састављене од новомобилисаних бораца из Србије. То је знатно поправило нашу борбену моћ. Једна њемачка дивизија пробијала се из Власенице до Зворника пуних двадесет девет дана, а до Бијељине још три недјеље. Нападало их је пет доста добро наоружаних наших дивизија али са новим недовољно искусним људством. Захваљујући својој доброј организацији, Њемци су успјешно одбијали наше нападе. Потврдило се оно што су као своје освједочено искуство износили поједини наши команданти: ако допустите Њемцу да развије свој борбени поредак и организује ватру, тешко га је побиједити. У Зворнику је ова њемачка група била опкољена. Командант је припремао бијелу заставу да се преда. У том тренутку један оклопни њемачки пук пробио се из Брчког, разбио блокаду Зворника и извукао читаву дивизију у Бијељину.

Богата искуства народноослободилачке борбе већ су одавно у школама, у уџбеницима и учионицама, у институтима за стратегију и оперативу, али и у научној публицистици. Семинари и округли столови који се данас организују на те теме доносе и нове погледе. Неки ће рећи да је масовни устанак народа потпуно изненадио Партију. Оријентација је била на оружани отпор, а то може да буде и саботажа, и диверзија, и герила која се појављује и нестаје. Устанак и буна саме по себи значе експлозију незадовољства. А то не може дуго да траје и може да се угаси. То је, наравно, и разлог што је угушен устанак у неким крајевима. Како објаснити да у другим крајевима устанак није угушен, него су устаничке масе »савладане« и организоване у бригаде и дивизије. Тако што се у првом реду ради о снази субјективног фактора, о његовим могућностима да путем доброг контакта са народом обезбиједи прерастање устанка у организовану војно-политичку борбу.

Наша борба није била уперена само против окупатора него и против домаћих издајника који су му служили. Југославија је једина земља у Европи у којој је бјеснио братоубилачки рат. Тај у неку руку етнички рат био је важна компонента нашег положаја под окупатором. Отуда је и парола братства била основна идеја под којом је требало обухватити све народе, све етничке групе. У данашњим условима боље ћемо служити идеји братства као егзистенцијалној основи наше заједнице ако кажемо пуну истину и осудимо усташе, четнике и друге злочинце. То не треба замагљивати уопштеним фразама о страдању нашег пучанства, као што ни све злочине не треба приписивати само окупатору.

Заокрет ка полицентристичком етатизму седамдесетих година не би могао да прође а да није исфабрикована нова интерпретација НОБ-а. Он не признаје чињеницу да је НОП био јединствен покрет у цијелој земљи, да је њиме руководио један центар и један вођа, да

је обнова Југославије на федеративној основи и у атмосфери братства била наша »идеја водиља«. Под том се звијездом гинуло, за тај циљ су давани животи. У нашој пракси посљедњих двадесетак година ова основна идеја је мало деформисана. Испада да се свако за себе борио, па су се наши народи после рата, преко својих представника, договорили да под одређеним условима остану у истој заједници. Отуда и јачање република суверених националних држава са свим посљедицама које тај процес има по привредни и политички живот наше заједнице. Отуда сваки покушаји да се федерацији дају неке природне функције бива осуђен као враћање на унитаризам. Све се то догађа у вријеме европског детанта у коме и велике европске државе траже начина да се интегришу.

Борци Деветнаесте бирчанске бригаде, као и других наших јединица, носили су у свом »будном сну« визију наше заједнице, јединствене и чврсте, засноване на слободи, братству и равноправности. Тај циљ је био нашим људима толико јасан да су га својим политичким напорима претварали у стварност. С тим ентузијазмом јуришали су на утврђено Сарајево. То је била, по својој важности, једна од најтежих битака ослободилачког рата у Босни. Њемачка војска имала је још доста снаге, довољно дисциплине и довољно оружја да се могла успјешно бранити. Пошто је Сарајево ослобођено, Деветнаеста бирчанска је добила задатак да непријатеља прати у стопу. Ехо битке одјекивао је низ долину Босне. Њемци се нису предавали и нису губили присебност. Они се организовано повлаче примењујући у току борбе сва своја војничка знања и искуства, уз употребу добре технике. Њемци су градове напуштали тек пошто би се увјерили да им снага слаби, да су обезбједили слиједећу своју дионицу на путу за сјевер. Иако осакаћене у тешким борбама низ долину Босне, ове њемачке колоне су се ипак извукле и ушле у састав главнине.

Њемци су, коначно, побијеђени. Безусловна капитулација је остварена. Савезници су се спремали за Конференцију у Потсдаму. На свим странама, од Лондона до Москве, од Атлантика до Пацифика слављена је пobjеда. Али, за борце Деветнаесте бирчанске рат још није био завршен. Она креће на свој посљедњи ратни задатак да заузме Оцак у коме су се забункерисале легије усташких злочинаца. Најзад, посљедњи бункер је пао и Оцак је ослобођен 24. маја. То је била велика битка после њемачке капитулације, њоме се завршава други свјетски рат. Борци Деветнаесте бирчанске су наставили борбу против остатака четничких, усташких и других квислиншких јединица. Бирач је међу првима кренуо у борбу 1941. године, а његови борци посљедњи су одложили пушке.

Бирач је у рату дао из себе и посљедњи атом снаге. Из дрвосјеча, надничара, орача посне земље, чобана, домаћина, задружних породица проговорио је у том одсудном периоду високи морал. Многих усуканих физиономија, избразданог лица и набораног чела, брајлија оштра погледа и племенита срца на жалост више, одавно нема међу нама. У послејератним годинама брзо су нестајали, за њима су се гасила огњишта. Остала су да трају њихова имена и слободарски морал као заједничко добро читавог народа.